

Notes de viatge i lectura

per M. Villangómez Llobet

LA CIUTAT CARTAGINESA D'EIVISSA SEGONS BARRECA

No tenc d'arqueòleg més que allò que he llegit en alguns llibres i he vist en algunes visites a museus. No diré res de pròpia observació. Ara torn a repassar les conclusions a què arribà, en el seu viatge a Eivissa, Ferruccio Barreca, notable investigador del món púnic. Em deixà els escrits el meu amic Josep Buform, que el tractà i l'acompanyà. Amb el seu permís els vaig copiar, o més ben dit, els vaig traduir com vaig poder de l'italià. Jo record haver vist Barreca conversant amb Antoni Costa, a Ebusus. Devien parlar dels estudis que aquest feia sobre l'evolució de la ciutat i el port d'Eivissa, estudis que no pogué acabar i que degueren ser ben útils al visitant, afegits al coneixement que aquest tenia d'altres ciutats púniques. Barreca reconeix la gran importància arqueològica de la nostra ciutat i de l'illa. "He tret el convenciment que Eivissa, gràcies a la quantitat, a la qualitat i a l'estat de conservació del seu repertori arqueològic, es vertaderament de primordial interès per a l'estudi de l'arqueologia púnica, no sols a la regió ibèrica, sinó també a les altres del vast món cartaginès". Després d'indicar que l'antiga línia de la costa del port devia estar, en general, bastant més enretirada que actualment, Barreca arriba a unes conclusions sobre la ciutat púnica, de les quals indicaré les més interessants per la seua novetat.

El port pròpiament dit "es devia trobar a l'àrea baixa i plana avui coneguda per la plaça del Mercat (encara pantanosa el segle XVI), limitada pel barri de sa Penya, els edificis situats darrera del moll modern, l'elevació rocosa del carrer del Bisbe Cardona, el baluard de Sant Joan i la cortina de la murada a llevant d'aquest. L'interval de 30 m entre el carrer del Bisbe Cardona i la base rocosa del baluard de Sant Joan devia constituir la boca del port, que tenia, tal vegada, l'aspecte d'una dàrsena interna o **cothon**, de planta poligonal". La plaça del mercat púnic, per tant, no era l'actual; situada segurament devora el port descrit, es trobava molt probablement en un pla una mica més elevat, al lloc avui ocupat pel baluard de Sant Joan i la plaça de Lluís Tur. A més del port interior o **cothon**, hi havia el port exterior, constituït per tota la badia d'Eivissa, que incloïa segurament la zona avui plana del passeig de Vara de Rey i els seus voltants. Per la meua part, encara record l'aspecte d'allò que resta del port interior, militar, de Cartago (el **cothon**), vist des d'un puig amb ruïnes i després de més prop, en el meu viatge a Tunis l'estiu de 1964.

"L'àrea urbana, que lògicament gravitava entorn del binomi port-plaça del mercat, segons una disposició en ventall més o menys regular, devia comprendre el barri de sa Penya, l'anomenada Vila Nova al sud-oest d'aquell i la Vila d'Avall". Hem de conèixer els treballs publicats d'Antoni Costa si volem saber on eren els dos darrers barris. La Vila Nova comprenia l'espai ampliat per les murades renaixentistes, inclòs entre aquestes i les medievals, a llevant de la Vila antiga, fins als penya-segats. La Vila d'Avall era l'Arrabat, o sia, el raval situat en declivi entre l'actual seminari, continuat pels murs del carrer de Sant Josep, i els murs que el tancaven al nord.

"L'Acropolis ocupava segurament la part més alta de la ciutat, amb el Castell, l'Almudaina i la Vila Superior. I és molt

Dues
mostres
que ens
han arribat
de la
cultura
púnica a
Eivissa.

probable que també ocupàs la Vila Inferior, especialment si aquesta (segons creec) limitava al nord, també en època púnica, amb el mur (...) del carrer de Sant Josep". Igualment cal recordar aquí els treballs d'Antoni Costa, que ens indiquen de manera ben clara què era Castell i què Almudaina, on estava situada la Vila Superior, i que la Vila Inferior (inferior perquè més avall només hi havia l'Arrabat) també es deia Vila Mitjana (és a dir, situada entre la Vila Superior i la Vila d'Avall o Arrabat). En el cas que hagués comprès també la Vila Inferior o Mitjana. "L'Acropolis podria estar formada per dos recintes emmurallats (...), segons un disseny planimètric particularment preferit per l'arquitectura militar cartaginesa, del qual tenim exemples a Sardenya i a Tunícia".

"El cinturó exterior de murades devia incloure tota l'àrea urbana i l'Acropolis, vorejant la mar fins on era possible (...) i després pujant al llarg dels pendents del puig on es troba la ciutat vella". D'altra banda, "un temple important es devia aixecar a l'àrea de la Catedral i hi havia un gran santuari extra-urbà a s'Illa Plana; així mateix n'hi havia un altre, potser, sobre la cota 70, davant del sector meridional de les murades". Queda l'assumpte del **tophet**, també primordial, i alhora sinistre, en la religió cartaginesa. Ens en diu Barreca: "El **tophet** és, si més no per ara, d'ubicació desconeguda, i tal vegada continuarà sent-ho en el futur, ja que, probablement, ha estat destruït durant les obres municipals per a l'eixamplament de la moderna àrea urbana".

Els resultats que ateny la indagació de Ferruccio Barreca són certament hipotètics, però ben dignes de consideració, com a obra d'un arqueòleg expert, d'un considerable coneixedor de la civilització púnica. Ens fan imaginar, amb bona base, com era la nostra ciutat a l'època dels seus fundadors.

Una primera sèrie de fragments es refereix als murs, portes, fossats i voltants i al seu estat de neteja. Quant al lèxic, només advertiré que **ora** és una forma antiga de **vora**, que el mot masculí **vall** equival a **fossat** i que **ban** vol dir també **multa**. De les **portelles** d'aquelles murades medievals, encara ens en queda una, anomenada precisament **sa Portella**. El Portal de la Mar era el portal principal (la Porta Maggiore dels plans estudiats per A. Costa), situat al fons de l'actual plaça de

Vila, on comença el carrer de la Santa Creu. En la vella disposició de la Vila i les murades, comunicava el Rabat o Arrabat amb l'exterior. D'allí s'anava a la drassana i al port per un camí que devia coincidir amb el carrer dit tradicionalment de Mar, avui del Bisbe Cardona.

"Ítem, que ninguna persona no gos gitar nignunes sutzures ni aigües desordenades al Portal de la Mar, ni per finestres de mur o clavegueres, ni terrats de murs, sinó de matí o hora de tancar la porta. Sots pena de cinc sous per cascuna vegada. E que lo Portal sia tingut, a l'hora que voldrà tancar, d'esperar-los un poc. E açò per tal com molta gent, així de la terra com estrangers, vénen aquí, al Portal de la Mar, a les capvesprades pendre plaer".

CORFÚ

Segurament el text sobre Eivissa més considerable de l'antiguitat és el de Diodor Sicul. En la seua brevetat ens dona indicacions ben importants. Diu que Eivissa "és igual de grandària a Corfú", segons traduí directament del grec Jaume Juan i Castelló en aquesta revista. Sempre he trobat suggestiva aquesta comparació entre les dues illes, que podem estendre a altres aspectes. En realitat Eivissa és més petita, però Diodor no s'equivocà de gaire. Avui coneixem les respectives extensions: Eivissa té 541 km² i Corfú, 598 (641 la província, que compren alguna altra illa). Corfú té al nord muntanyes més altes que Eivissa i és més allargada. Com aquí, la capital té el mateix nom que l'illa. Vaig arribar-hi navegant per l'estret que separa Corfú d'Albània i de la Grècia continental. El transatlàntic s'hagué de quedar fora del port, com passa en el nostre. Amb una llanxa atracàrem a la ciutat, d'uns 30.000 habitants. Tota l'illa en té 92.000; és més poblada, doncs, que Eivissa.

Corfú és l'antiga Corcira dels grecs, i s'ha identificat amb l'homèrica Esquèria, l'illa dels feacis i de la bella Nausica, on tan bon acolliment obtengué Ulisses: l'heroï, per fi, ja arribava des d'allí a la seua més petita i meridional Itaca, també a la mar Jònica. En aquell últim viatge, al jaç parat pels feacis al castell de la nau, a popa,

"li va caure damunt les parpelles un son sense pena, sense surt, que talment semblava una mort molt tranquil·la".

L'una a la Mediterrània oriental i l'altra a l'occidental, Corfú i Eivissa tenen algunes semblances. Són dues illes belles, la primera d'una vella tradició turística, la segona d'un lliurament al turisme molt més nou, alhora que més intens i visible. La història de Corfú és accidentada. Somric, en llegir tan repetidament, com si fos un cas excepcional, que per Eivissa han passat tantes civilitzacions. ¿Per on no, en aquestes regions? És que molts llocs d'Andalusia, per exemple, no han estat, entre altres coses, fenicis o grecs, cartaginesos, romans, bizantins, visigòtics, àrabs i de la Corona de Castella? Corfú, només en els temps moderns i contemporanis, ha pertangut a Venècia (llargament, des de l'Edat Mitjana), a la República Francesa (amb una breu ocupació per l'exèrcit russo-turc), a Gran Bretanya i, finalment, a Grècia (amb l'ocupació italiana dels anys 1941-44).

Corfú és terra d'oliveres; com a tota aquella zona, hi abunda

el xiprer. Vaig passar hores a una polida cala allunyada de la capital. Un puig amb bosc s'aixecava a un dels costats. Vaig pujar-hi i dalt m'esperava la sorpresa: una blanca construcció de caràcter religiós, d'evidents analogies amb l'arquitectura eivissenca, em feia recordar més intensament la meua terra. Blancs murs, la cala amb la platja als peus, la mar oberta enllà de la costa rocosa.

SOBRE EL LLIBRE DE MOSTASSAF D'EIVISSA

Encara no s'ha estudiat i pràcticament no s'ha aprofitat per a la investigació el **Llibre del mostassaf** d'Eivissa, descobert per Amadeu J. Soberanas a la Biblioteca de Catalunya, on es conserva. Tenim, això sí, la seua edició facsimil (Madrid, 1977), a cura del descobridor i dedicada per "Amigos de Ibiza" al marqués de Lozoya. Soberanas encara no ha presentat l'edició crítica del text en un segon volum, com s'anuncia al primer. Ara només copiaré, posats per a una millor comprensió en ortografia moderna, uns breus fragments del **Llibre**. Ja en vaig incloure un en la segona edició (1978) del meu **Curs d'iniciació a la llengua**. Aquelles disposicions relacionades amb el càrrec de mostassaf ens faran veure alguns aspectes de l'Eivissa del segle XV.

"Ítem, que negun ni neguna no gos gitar negunes sutzures ni escombradures en les portelles, sinó passats los senyals envers la mar qui són a les portelles o en altres llocs assignats, sots pena de cinc sous per cada vegada; ni per finestres ni per murs. E si és catiu o catiua, si pagar no els porà, pendrà L assots en plaça".

"Ítem, que ninguna persona no gos pendre pedres ni terra de la ora del vall del Castell ni de l'Arrabat, ni encara sacudir ni estendre pells o cuiram a XXX brases de la ora del vall lluny, sots pena de V sós. E si és catiu o catiua e pagar no els porà, pendrà L assots en la plaça".

"Ítem, que tots camins que sien en l'horta de Vila qui haïen clavegueres o no, que les deguen tenir condretes, sots pena de V sous per cada vegada".

"Ítem, que tot hortolà ni altra persona no gos gitar ni fer gitar en los camps de l'horta del Castell negunes coses les quals enlletgesquen ni ensutzesquen los camps; e si ho faran, que ho haïen a llevar a llur cost e llur messió, e pac X sous de ban".

"Ítem, que neguna persona no gos tenir companya de bestiar, ço és a saber, de cinc bèsties amunt, al Trabuquet ni en totes les faldes del Castell, si doncs no venia aquell per vendre obs del Castell".

"Ítem, que negú ni neguna no gos gitar escombradures ni negunes sutzures, ni pedres, ni palla, en lo vall ni en les portelles del Castell ni del Rabat, sinó dellà de los senyals".

"Ítem, que negú no gos tenir ni fermar bèstia neguna en neguna portella ni volta d'aquelles, ni fer neguna sutzura, sots la dita pena..."

"Ítem, que neguna persona no gos fer ni gitar sutzura ni aigües lletges en negun carrerany que sia entre mur o barba-

Pàgina del "Llibre del Mostassaf" d'Eivissa.

Item que tot baxador de draps dege haver
los draps de la terra e de les illes e de spanya
e de Cathalunya e de lengua de tot per onij drap
la cana. Eli haia d'amplo una cana e lera drap
prim que haya de la cana xij drs. Eli baxava
dues vegades. Sots la dita pena de x sous
per cada vegada.

Capitol xij de canes e de guix
Primera que tot hom etora persona
qui vendra calç e guix dege tenir la me-
lura bona iusta e pagellada ab aquella del
mostallaph. Sots pena de perdre la calç o guix
que haura lurat e de retenir la melura
poch deban per cada vegada xx sous e q
la melura dege elia axi feta Com aquella
del mostallaph. Sots pena dege dege dar la
melura de la dita calç, o del guix elia eno a
verrer etora la melura de la calç, e del guix
es duns enlo fule enpo les melures sien tota
hora redones eno carades.

tem es la melura de la calç una quix es
dita miga quortera o dues melures de
aquella l'ordina quortera e en la miga quor-
tera son tres barcelles en en la quortera.

Un aspecte de la costa de l'illa de Corfú.

cana ni entre lo mur e albergs, ni gitar així poc per finestres. Sots pena de XX sous”.

Aquestos textos també ens indiquen alguna cosa sobre la topografia de la vila i els seus encontorns, estudiats per Antoni Costa i després per Joan Marí Cardona. Ara passem a uns altres fragments que ens parlen dels **catiús** i dels moros, element important, sobretot pel que fa al treball, de la població eivissenca. Hi és evident la preocupació per la seguretat de l'illa.

“Ítem, que ninguna fembra franca qui habit ni estiga en lo bordell del dit Castell, no gos acollir dins casa sua per qualsevulla causa o raó neguna catiua. Sots pena de V sous per cascuna vegada”.

“Ítem, que negun moro catiu o franc no gos entrar en la drassana de la dita illa; e si ho fa, que en tal cas aquell o aquells qui contrafaran reben per cascuna vegada que hi seran atrobats L assots a l'Escaleta”.

“Ítem, que negun moro catiu o franc qui sia bastaix, no gos passar lo pou (pont?) del Portal de la Mar per anar a la drassana, si doncs no serà amb aquell qui l'haurà mester per a bastaixar. E si ho fa, que en tal cas aquell o aquells qui contrafaran reben, per cascuna vegada que contrafaran, cinquanta assots a l'Escaleta. La requisició de l'execució haia a fer lo dit mostassaf”.

“Ítem, que negun catiu ni moro no gos pasturar bestiar algu del Cantó d'En Cibrià, anant devers la dita drassana, sots pena de cinquanta assots per aquell o aquells qui contrafara”.

“Ítem, que nul hom no gos tenir defora lo Castell de la illa d'Eivissa de un catiu en dos avant; emperò si lo senyor dels catius serà al lloc, ço és, a l'alqueria o rafal o altres possessions, o majoral seu, que en aital cas aquells puxen tenir tota llur companya a la nit tancada sots bona tancadura. E açò sots pena de cent sous e lo terç a l'acusador; emperò no, si en tenen catius qui tiren sal al Carregador”.

DUBROVNIK

La ciutat de Dubrovnik és un dels joiells de què tenen més cura els iugoslaus. És un centre turístic molt visitat. Hi ha el port modern i, a una certa distància, la captivadora ciutat amb l'immediat port vell. Voltada de murades, la població de notables construccions i carrers, interessant, evocadora, netíssima, amb influències venecianes ben visibles, és l'antiga Ragusa. Amb el nom tradicional, substituït avui pel croat, fou coneguda dels eivissencs. Vull creure que el raguseu (o **regusseus**, com apareix escrit) que trobam als nostres vells papers, són els mariners de la Ragusa de Dalmàcia (hi ha una Ragusa siciliana). Jo vaig tomar la visita a la seua ciutat el 1973. La Ragusa de la mar Adriàtica, que obeï la sobirania de Venècia de 1205 a 1358 i passà després per altres vicissituds històriques, tengué una particularitat: formà una petita república independent i comercial, no sotmesa als poderosos turcs, per bé que tributària seua. Els turcs, dominadors de les terres veïnes, més aviat la protegiren. Durant el segle XVI, en temps tan perillosos a la Mediterrània, Ragusa arribà a tenir un actiu comerç marítim. La categoria de gran port comercial ja venia d'endarrera. Després el seu comerç decaigué.

Veurem un exemple de la presència dels raguseus al port d'Eivissa en un dramàtic episodi dels molts que ens conten els **Llibres d'entreveniments**. Macabèch l'extragué d'aquestos rics documents i l'incorporà al seu llibre **Santa María la Mayor**, després inclòs a **Historia de Ibiza**. Es tracta del fort bombardeg a què sotmeteren la vila i el port dotze galeres i un bergantí enemics, el 18 d'agost de 1536. “Creiem que són francesos”, diu el **llibrer**. Aquest, després de descriure els estralls, sobretot a l'església, afegeix: “Teníem en lo port tres naus, en què n'hi havia una de grossa de raguseus i una altra xica, i una del senyor de Monago, molt ben armades; i veient que les galeres atan grans colps los donaven d'artelleria, deslberaren a lleixar-les, i de fet ho feren, que tots desempararen les naus i vingueren-se'n a la vila; i tan fort eren les bombardes i tan grans i atan furioses, que passaven la nau de banda a banda i s'emportaven tot quant trobaven davant; i los que més treball dona-

Dubrovnik, amb les murades i el port vell.

ven a les naus fone una galera que estava davall la penya del molí d'en Tur Esquerrer, que de la terra no li podien tirar i ella feia la guerra a les naus, en especial a la nau grossa de raguseus, que no tirava colp que no la ferís”.

CAPTIUS EIVISSENCS A ALGER

Hem vist alguna referència als **catiús** (en la llengua de l'època) o **captius** (en la llengua més general d'avui) del segle XV a Eivissa. Però també hi havia, contràriament, els captius eivissencs a països enemics, sobretot a Alger, i d'una manera especial durant el segle XVI. Als **Llibres d'entreveniments** no sols es dona notícia de nombroses captures d'insulars, sinó que es palpa la il·lusió que crea el projecte d'expedició de Carles V a Alger i la desesperança que provoca el seu fracàs.

En la biografia de Cervantes original de Sebastià Juan Arbó es diu que, més endavant, quant el futur autor del genial Quixot (i alhora home de gran noblesa, coratge i atractiu moral) passava uns anys desgraciats a Alger, hi havia amb ell uns altres vint-i-cinc mil captius. “Quants d'aquestos eren eivissencs? Sebastià Juan Arbó esmenta una relació que deu ser coetània, “sis-centes pàgines on el pare Haedo ens refereix les atrocitats de la vida d'Alger, potser el capítol més ombrivolt d'horors que ens hagi dat la Humanitat, tant per la manera rònega i sense ornamet amb què l'escriu com pels fets que s'hi contenen”. En la biografia apareixen, entre altres exemples, dos casos malaurats en què són protagonistes uns eivissencs. Entre els captius hi ha personatges importants, però la major part “son hòmens sense relleu” i “han sofert la pèrdua de les orelles o del nas”, ens diu l'autor. Era un càstig corrent, “com li succeï a un jove eivissenc per arrancar la branca d'un arbust quan passava un dia davant un jardí, de la qual cosa l'amo anà a quixar-se al rei”. L'altre cas és molt més terrible; es troba a la relació del pare Haedo i es refereix a dos captius que intentaven fugir, agafats per uns moros, i a la pena que els infligí en persona el beï Asan Baixà, un renegat venecià, cruel i cobdiciós. A la pregunta d'aquest sobre la causa de la fuga, contestaren els captius que era el desig de llibertat. Deixem la paraula al pare Haedo, en castellà, advertint que “ibizano” vol dir segurament “ibicenco”: “Al momento con gran furia los mandò tender en el suelo, y hecho esto, él mismo, con su mano, no se avergonzando de ser tan vil verdugo estando en estado de Rey, con media lanza primero, que de continuo solía tener en las manos, y después, rompida ésta, con un muy grueso bastón, dió tantos palos al español en la barriga, que al último, invocando siempre el nombre dulcísimo de Jesús, acabó allí la vida. Muerto éste, el ibizano, por lo semejante, dióle tanto de palo en la barriga y le molió de tal manera los hígados y las entrañas, que dándole también ya por muerto, lo sacaron de allí para enterrar, como al otro; aunque éste vivió después dos días, al cabo de los cuales murió”.

M. MALLANGÓMEZ LLOBET